

Взаємодія громадян із силовими структурами як індикатор можливості застосування збройного насилля органами державної влади

А.В. БАДЕР

Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, Старобільськ, Україна

Авторське резюме

Досліджені основні категорії, що лягли в основу роботи – «силові структури» та «громадянське суспільство». Встановлено, що взаємодія громадян із силовими структурами залежить від політичного режиму. Виявлені та проаналізовані моделі використання апарату насилля владними структурами за тоталітарного режиму. З'ясовано, що за тоталітарного режиму громадяни не мають жодної можливості впливати на силові структури, проте на населення перекладається низка функцій силових органів. Виявлено, що за авторитарного режиму силові структури стають провідним суб'єктом політики, здатні виходити на політичну арену як самостійна політична сила, у населення з'являється часткова автономія, однак впливу на сферу політики громадяни не мають. З'ясовано, що характерною рисою демократичного режиму є усунення силових структур з політичного життя, їхнє використання чітко обумовлене законодавством. Взаємодія громадян із силовими структурами виявляється в участі у формуванні кадрового складу та контролю за їх діяльністю.

Ключові слова: силові структури; громадянське суспільство; політичний режим

Co-operating of citizens with power structures as an indicator of possibility application of the armed violence by public authorities

A.V. BADER

Luhansk Taras Shevchenko university, Starobilsk, Ukraine

Abstract

The interaction of citizens with security forces depends on the form of the political regime, the place and role of security forces in the political system. In the second half of the twentieth century it has developed the concept of typology of political regimes, based on the principle of social life according to the principles of democracy. According to this approach identified two main forms of political regime – democratic and anti-democratic, which, in turn, divided into totalitarian and authoritarian. One of the conditions of existence of the totalitarian regime is tough police control over the population, implemented with security forces. In scientific circles common opinion on the existence of two models of using violence authorities. For the first model of security forces were institution wholly subordinate and accountable civil party nomenclature. The second model assumes that the security forces operate both as a central object of political power, which distributed the impact of the ruling party elite, and how to partial subject. Regardless of whether the security structures subject or partially subject to policy influence on them by the citizens in a totalitarian regime is not novel. In addition, government translates on society series features power structures.

Under the authoritarian regime the role of security forces is changing, they are actively intervene in politics, are able to enter the political arena as an independent political force can operate and act as an instrument of violence in the hands of some political groups. There is a transformation of the role of power structures of the object in an active subject of political life. Along with the transformation of power structures in key subject of politics within the authoritarian regime begins to form civil society, the public gets the experience of uncontrolled self, there are various social organizations that operate autonomously from the government, but not in politics. Cooperation with security forces can occur both in support and in criticism. However, criticism quickly removed.

A characteristic feature of a democratic political regime is that security forces operating in the public interest, they don't take part in the political struggle, thus ensuring its stability. In democracies countries subject to government security forces and their use clearly defined by law. For legal democratic state autonomy security forces is unacceptable. In democracies the citizens do not translate function power structures. The interaction detected in participating in the formation of the staff of the security forces and control over security forces. Said control is implemented through coverage of law enforcement agencies in the independent media, NGO activities, meetings and other mechanisms of direct democracy.

Keywords: law enforcement agencies; civil society; political regime

Взаимодействие граждан с силовыми структурами как индикатор возможности применения вооруженного насилия органами государственной власти

А.В. БАДЕР

Луганский национальный университет ім. Тараса Шевченко, Старобельск, Україна

Авторское резюме

Исследованы основные категории, которые легли в основу работы – «силовые структуры» и «гражданское общество». Установлено, что взаимодействие граждан с силовыми структурами зависит от политического режима. Выявлены и проанализированы модели использования аппарата насилия структурами власти при тоталитарном режиме. Установлено, что при тоталитарном режиме граждане не имеют никакой возможности влиять на силовые структуры, однако на население перекладывается ряд функций силовых органов. Выявлено, что при авторитарном режиме силовые структуры становятся ведущим субъектом политики, способны выходить на политическую арену как самостоятельная политическая сила, у населения появляется частичная автономия, однако влияния на сферу политики граждане не имеют. Установлено, что характерной чертой демократического режима является устранение силовых структур из политической жизни, их использование четко оговорено законодательством. Взаимодействие граждан с силовыми структурами проявляется через участие в формировании кадрового состава и контроле их деятельности.

Ключевые слова: силовые структуры; гражданское общество; политический режим

Постановка проблеми. Для держав, у яких демократичний режим знаходиться на стадії становлення, в тому числі і України, важливим є налагодження повноцінної взаємодії між силовими структурами та громадськістю. Зазначена проблема є актуальною через те, що силовики мають досвід репресивного впливу на населення, натомість традиція контролю силових структур громадськістю ще не затвердилась. Тобто, в перехідних суспільствах зберігається висока вірогідність використання силових структур проти власного народу задля досягнення політичних цілей. Окрім того, розв'язана проти України гібридна війна продемонструвала, що низький рівень комунікації та взаємодії між органами влади, у тому числі силовими структурами та суспільством, надає широкі можливості маніпуляції громадською думкою, що було використане для налаштування частини населення проти власної держави. Враховуючи зазначене, важливим для нашої держави є налагодити ефективний процес взаємодії силових структур з громадськістю.

Аналіз досліджень і публікацій. Застосуванням збройного насилля як елемент політичного процесу цікавились дослідники з античних часів. Зазначеним проблемам приділяли увагу Геракліт, Демокрит, Платон та Аристотель. Не оминули увагою цей аспект політики і мислителі періоду Відродження та Нового часу. У першу чергу, слід назвати Н. Макіавеллі, а також Дж. Локка та І. Канта. Окремі аспекти взаємодії армії, що є основним видом силових структур та політики, розглядали Б. Абрахамсон, М. Едмондс, Х. Лассуел, А. Луксем, С. Хантінгтон, М. Яновіц. У сучасній українській науковій літературі є окремі напрацювання, пов'язані з темою дослідження. Зокрема, це роботи В. Богайчука [1], І. Карпінського [6],

В. Смолянюка [9], У. Ільницької [7]. Однак зазначені автори розробляли проблеми впливу армії на політичні інститути чи процеси. Серед науковців, які у своїх роботах приділили певну увагу взаємодії силових структур та суспільства, можна назвати лише декількох авторів, зокрема М. Требіна [12; 13] та Н. Череміскіну [14].

Мета дослідження – виявити і дослідити особливості взаємодії силових структур з громадянами за різних політичних режимів. Проаналізувати загрози застосування збройного насилля органами державної влади за недемократичних режимів. Вивчити механізм контролю силових органів громадськістю у демократичних державах.

Вклад основного матеріалу. На наш погляд, потребують уточнення основні категорії, що лягли в основу розвідки – «силові структури» та «громадянське суспільство». Під силовими структурами ми розуміємо збройні сили, органи безпеки, правоохоронні органи тощо. Слід підкреслити, що ми маємо на увазі саме державні силові структури, оскільки громадські об'єднання, політичні партії та інші недержавні елементи політичної системи не мають права створювати і використовувати у своїй діяльності силові структури. Названі інституції є невід'ємними елементами механізму держави. У свою чергу, механізм держави – це сукупність державних органів, установ, підприємств та інших інститутів, за посередництвом яких на практиці виконуються завдання та функції держави. Силові структури виконують одну з основних та постійних функцій держави – забезпечують зовнішній та внутрішній суверенітет, правопорядок і захист суспільного устрою від дестабілізації та деструкції [11, с. 45].

Термін «громадянське суспільство» має багато трактувань, зупинимось на основних та загально визначених визначеннях. Громадянське суспільство – це система взаємодії у межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім втручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку [11, с. 19-20]. Громадянське суспільство – це сукупність громадських інститутів, що сформовані на добровільних засадах, діють на самоврядних засадах у межах Конституції та законів, за посередництвом яких індивіди вільно реалізують свої основні природні права і свободи [11, с. 55].

Взаємодія громадян чи підданих із силовими структурами залежить від форми політичного режиму, ролі та місця силових структур у політичній системі. У другій половині ХХ ст. склалась концепція типології політичних режимів, в основу якої покладено принцип відповідності суспільної практики принципам демократії. Згідно з цим підходом виділяють дві основні форми політичного режиму – демократичний та антидемократичний, що, в свою чергу, поділяється на тоталітарний та авторитарний [11, с. 65].

Однією з умов існування тоталітарного режиму є жорсткий, поліцейський контроль за населенням, реалізований за допомогою силових структур. На практиці існувало декілька моделей використання апарату насилля владними структурами. У наукових колах розповсюджена думка щодо двох моделей – «комуністичної» та «фашистської». Перша модель функціонувала в СРСР, КНР та країнах «соціалістичного табору». Силкові структури були інституцією, повністю підлеглою та підконтрольною цивільній партійній номенклатурі. Вони функціонували саме як об'єкт партійної влади, а керівництво силових органів за найменшої непокори піддавалось жорстоким репресіям. Прикладом «фашистської» моделі виступають Німеччина та Італія у 1930-х – 1940-х рр. Силкові структури функціонували одночасно і як центральний об'єкт політичної влади, на який розповсюджувала вплив правляча партійна еліта, і як її частковий суб'єкт [7, с. 207].

За іншого підходу, що не суперечить першому, виділяють три моделі: партійно-тоталітарну, напіввійськово-тоталітарну, військово-тоталітарну. За партійно-тоталітарної моделі (сталінський режим) силкові структури повністю підпорядковані, підконтрольні об'єкти партійної влади [9, с. 106]. Напіввійськово-тоталітарна модель (гітлерівський режим) передбачає здійснення політичної влади правлячою елітою, яка становить або органічний компонент силових структур, або найбільш потужну силу впливу на них. Силкові структури є одночасно центральним об'єктом політичної влади та

частково її суб'єктом [14, с. 42]. Військово-тоталітарна модель передбачає здійснення силовими структурами монопольного політичного керівництва через усунення від влади правлячої партії. Внаслідок цього встановлюється військово-тоталітарний режим. Прикладом можуть слугувати Бразилія, Греція, Чилі після Другої світової війни [9, с. 106]. Зазначена модель притаманна також і авторитарним режимам.

Незалежно від того чи є силові структури об'єктом або частковим суб'єктом політики, вплив на них з боку громадян у тоталітарному режимі повністю відсутній. Це надає широкі можливості використання апарату насилля проти власного народу, з метою контролю та повного підкорення населення. Відповідно громадянського суспільства у таких державах не існує як такого. Однак, відсутність будь-якої автономії не означає, що громадяни не взаємодіють із силовими структурами. У державах з тоталітарним політичним режимом розповсюджена масова, контрольована та примусова демонстрація підтримки влади, у тому числі й силових структур. Окрім того, у таких державах на суспільство перекладається низка функцій силових структур. Прикладом може слугувати розповсюдженість доносів на співгромадян, добровільчі народні дружини, групи для боротьби з крадіями та спекулянтами тощо [3, арк. 44; 4, арк. 102; 5, арк. 7].

За авторитарного режиму роль силових структур кардинально змінюється, вони активно втручаються у сферу політики, здатні виходити на політичну арену як самостійна політична сила, можуть функціонувати і діяти як знаряддя та інструмент насильства в руках певних політичних угруповань. В умовах кризи авторитарного режиму висока вірогідність здійснення військового перевороту або путчу і встановлення прямого військового правління – військової диктатури. Суб'єктність силових структур у політиці може виявлятися і у значному впливі їх керівників на формування і реалізацію внутрішньої і зовнішньої політики держави. Отже, відбувається трансформація ролі силових структур із об'єкта в активного суб'єкта політичного життя. В авторитарних режимах силові органи можуть усунути панівну політичну партію, змінити органи влади і здійснювати одноособове (монопольне) політичне керівництво.

Зазначимо, що політична роль силових структур за авторитарного режиму не завжди є негативною. Вони можуть носити демократичну орієнтованість, виступати патріотичними, миротворчими, консолідуючими суспільство силами, що стримують міжнародні сутички, громадянські війни, зміцнюють цілісність держави [9, с. 106].

У багатьох випадках політична самостійність та активність силових структур, у першу

чергу армії, є наслідком суспільно-політичної нестабільності, загострення суперечностей у середині суспільства, виникнення конфліктів, що створюють загрозу національним інтересам, суверенітету і територіальній цілісності держави. У випадку втрати урядом контролю над політичними процесами ймовірність безпосереднього втручання силових структур також зростає. В зазначених умовах силовики вважають себе силою, що здатна запобігти хаосу і відстояти національні інтереси. Слід додати, що активність силових структур може зумовлюватись відсутністю демократичних традицій у їх діяльності, низькою політичною культурою, наданням переваги силовим методам вирішення конфліктів [7, с. 208].

В. Смолянюк виділяє наступні варіанти використання бойового потенціалу та функціонування силових структур як самостійної політичної сили: вони виходять із підпорядкування уряду і здійснюють військовий переворот; вони використовуються окремими політичними силами для тиску на уряд; діють як механізм захисту нелегітимної влади (в цьому випадку керівництво країни за допомогою силовиків дисциплінує і тримає у покорі громадян); бойові підрозділи використовуються як інструмент придушення масових заворушень [9, с. 108].

Паралельно з перетворенням силових структур на ключового суб'єкта політики у межах авторитарного режиму починає формуватись громадянське суспільство, населення здобуває деякий політичний досвід, досвід самостійної неконтрольованої діяльності, з'являються різноманітні громадські організації, що діють автономно від влади, однак, не у політичній сфері. Взаємодія із силовими структурами може виявлятися як у підтримці, так і в критиці. Однак, критика досить швидко видаляється. Прикладом може слугувати діяльність «Комітету солдатських матерів Росії», що виступав з критикою російської влади. Однак, діяльність цієї організації владні структури поставили під контроль [8].

Характерною рисою демократичного політичного режиму є те, що силові структури функціонують в інтересах суспільства, вони не беруть жодної участі у політичній боротьбі, тим самим забезпечують його стабільність. У демократичних державах силові структури підпорядковуються урядові, і їхнє використання чітко обумовлене законодавством. Для правової демократичної держави автономність силових структур є неприйнятною. В умовах демократії забезпечується мінімізація можливостей втручання силовиків у політичне життя і, особливо, у процес боротьби за владу. Реалізується цей принцип за рахунок існування механізмів, що обмежують можливість окремих політичних сил використовувати силові підрозділи для досягнення власних інтересів. Паралельно створюються правові механізми, що унемож-

ливають перетворення силових структур з інструмента реалізації загальнодержавної політики в інструмент здійснення політики правлячої партії. Силові структури не втручаються у політику як безпосередні політичні сили і не включені у боротьбу за владу [7, с. 209-210].

Ще однією характерною рисою демократичних держав є деідеологізація, департизація та деполітизація силових структур. На практиці найчастіше реалізується повна департизація як тип відносин між силовими структурами та політичними партіями, що полягає в забороні діяльності в цих органах будь-яких партій, у тому числі й правлячої, у недопущенні силовиків бути членами партійних організацій, здійснювати будь-яку роботу в їхніх інтересах за будь-яких умов. Однак, в окремих країнах на сьогоднішній день реалізується часткова партизація, коли партіям заборонено мати свої організації у силових структурах та вести в них партійну роботу. Проте силовикам дозволяється перебувати у партіях та займатись партійною діяльністю поза військовими частинами, виключно в позаслужбовий час не у військовій формі (як у Німеччині, Італії) [12, с. 50]. Зазначений тип відносин можливий лише в країнах з достатньо високим рівнем розвитку демократії та політичної культури. Натомість повна департизація є необхідною умовою для держав, що знаходяться на стадії становлення демократії [6, с. 122].

Взаємодію силових структур та громадян за демократичного режиму слід розглядати з позицій теорії народного суверенітету, основою якої заклав Ж.-Ж. Руссо. Згідно з цією концепцією громадянське суспільство незалежне від влади, що повинна виконувати його волю [10, с. 195-200]. У демократичних державах на громадян не перекладають функції силових структур. Взаємодія виявляється в участі у формуванні кадрового складу силовиків – обрання шерифів, цивільних міністрів оборони та МВС за допомогою механізмів представницької демократії тощо [2, с. 37]. Проте, у першу чергу, зазначена взаємодія виявляється у контролі за діяльністю механізму держави, у тому числі за силовими структурами [13, с. 73]. Контроль реалізується за допомогою висвітлення роботи силовиків у незалежних ЗМІ, діяльності громадських організацій, мітингів та інших механізмів прямої демократії.

Висновки. Таким чином, досить чітко прослідковується наступна тенденція. За тоталітарного режиму громадяни не мають жодної можливості вплинути на силові структури. Влада вимагає демонстрації масової підтримки та перекладає низку функцій силовиків на суспільство. Все це надає широкі можливості використання силових органів з метою підтримки дисципліни серед громадян. У межах авторитарного режиму населення отримує часткову автономію. Однак, впливу на сферу

політики, провідним суб'єктом якої за авторитаризму є силові структури, громадяни також не мають. За демократичного режиму зазначена взаємодія виявляється в участі громадян у формуванні та контролі за діяльністю силових структур, що унеможлиблює використання їх проти власного населення. Загалом політична система, невід'ємними елементами якої є як держава, так і складові громадянського суспільства ефективно працює та виробляє управлінські політичні рішення за стабільних обставин. У кризових ситуаціях, таких як війни, громадські заворушення та протистояння чи

стихійні лиха, політична система виявляється неспроможною розв'язати їх. Вирішення подібних проблем можливе лише за допомогою діяльності таких елементів механізму держави як збройні сили, органи безпеки, правоохоронні органи тощо. На нашу думку, в подальшому важливим є виявити ефективний механізм використання силових структур у кризових ситуаціях.

Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф – 71.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Богайчук В. Політика і армія: проблеми взаємозв'язку / В. Богайчук // Політ. менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 31–38.
2. Гриненко О.І. Проблеми формування цивільно-військових відносин в Україні / О.І. Гриненко, М.М. Денєжкін // Наука і оборона. – 2002. – № 2. – С. 36–40.
3. Держархів Донецької області. – Ф. Р. 424. – Оп. 10. – Спр. 36. – Арк. 44.
4. Держархів Донецької області. – Ф. Р. 424. – Оп. 10. – Спр. 55. – Арк. 102.
5. Держархів Луганської області. – Ф. Р. 311. – Оп. 12. – Спр. 77. – Арк. 7.
6. Карпінський І. Армія і держава: політична суб'єктивність армії в умовах переходу суспільства до демократії / І. Карпінський // Вісник держ. ун-ту «Львівська політехніка» «Держава та армія». 1998. – № 344. – С. 119–127.
7. Ільницька І.В. Армія і політика: моделі взаємодії в умовах різних політичних режимів / І.В. Ільницька // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2008. – № 612. – С. 205–211.
8. Комитет солдатских матерей России. Общероссийская общественная организация. Официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ksmrus.ru>
9. Політологія: Підручник для курсантів вищих військових навчальних закладів Збройних сил України / За заг. ред. В. Ф. Смолянюка. – 1-е вид., – Вінниця: Нова кн., 2002. – 446 с.
10. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Ж.-Ж. Руссо; пер. с фр. – М.: «КАНОН-пресс», 1998. – 416 с.
11. Словничок юридичних термінів / Уклад. В.П. Марчук. – К.: МАУП, 2003. – 128 с.
12. Требін М. Армія і парламент: проблеми взаємодії та контролю / М. Требін // Нова політика. – 1999. – № 3. – С. 46–53.
13. Требін М.П. Армія та суспільство: соціально-філософський аналіз взаємодії в умовах трансформації: Монографія / М.П. Требін. – Харків: Вид. Дім «Інжек», 2004. – 404 с.
14. Череміска Н. Цивільний контроль над військовою організацією держави / Н. Череміска // Нова політика. – 2002. – № 2. – С. 42–45.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2016

REFERENCES:

1. Bogajchuk V., 2005. Polity`ka i armiya: problemy` vzayemozvyazku [Politics and the Army: problems of interaction]. Polity`chny`j menedzhment 5, 31–38 (in Ukraine).
2. Gry`nenko O.I., Dyenyezhkin M.M., 2002. Problemy` formuvannya cy`vil`no-vijs`kovy`x vidnosy`n v Ukraini [Problems of civil-military relations in Ukraine]. Nauka i oborona 2, 36–40 (in Ukraine).
3. Derzharchiv Donec`koyi oblasti. [State Archives of Donetsk region], F. R. 424, Op. 10. – Spr. 36, Ark. 44.
4. Derzharchiv Donec`koyi oblasti. [State Archives of Donetsk region], F. R. 424, Op. 10, Spr. 55, Ark. 102.
5. Derzharchiv Lugans`koyi oblasti. [State Archives of Lugansk region], F. R. 311, Op. 12, Spr. 77, Ark. 7.
6. Karpins`ky`j I., 1998. Armiya i derzhava: polity`chna sub`yekty`vnist` armiyi v umovax perexodu suspil`stva do demokratiyi [The army and the state: political subjectivity army in society during the transition to democracy]. Visny`k derzh. un-tu «L`vivs`ka politexnika» «Derzhava ta armiya» 344, 119–127 (in Ukraine).
7. Il`nycz`ka I. V., 2008. Armiya i polity`ka: modeli vzayemodiyi v umovax rizny`x polity`chny`x rezhymiv [The army and politics: the interaction model under different political regimes]. Visny`k derzh. un-tu «L`vivs`ka politexnika» 612, 205–211 (in Ukraine).
8. Komitet soldatskih materej Rossii. Obshherossijskaja obshhestvennaja organizacija. Access: <http://ksmrus.ru> (in Russian).
9. Politologiya: Pidruchny`k dlya kursantiv vy`shhy`x vijs`kovy`x navchal`ny`x zakladiv Zbrojny`x syl` Ukrainy` [Political science: the textbook for students of higher educational institutions of the armed forces of Ukraine], 2002. Vinny`cya, 446 (in Ukraine).
10. Russo Zh. Zh., 1998. Ob obshhestvennom dogovore. Traktaty [The Social Contract. Treatises]. Moscow, 416 (in Russian).
11. Slozny`chok yury`dy`chny`x terminiv, 2003. [Glossary of legal terms] Kiev, 128 (in Ukraine).

12. Trebin M., 1999. *Armiya i parlament: problemy` vzayemodiyi ta kontrolyu* [Army and Parliament: Cooperation and control]. *Nova polity`ka* 3, 46–53 (in Ukraine).
13. Trebin M. P., 2004. *Armiya ta suspil`stvo: social`no-filosofs`ky`j analiz vzayemodiyi v umovax transformaciyi: Monografiya*. [Army and society: socio-philosophical analysis of interaction in terms of transformation]. Xarkiv: Vy`davny`chy`j Dim «Inzhek», 404. (in Ukraine).
14. Cheremiskina N., 2002. *Sy`vil`ny`j kontrol` nad voyennoyu organizacijeyu derzhavy`* [Civilian control over the military organization of the state // new policy]. *Nova polity`k* 2, 42–45 (in Ukraine).

***Бадер Антон Васильович** – кандидат історичних наук, доцент
Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка
Адреса: 92703, Старобільськ, пл. Гоголя, 1*

***Bader Anton V.** – PhD in historical sciences, associate professor
Luhansk Taras Shevchenko university
Address: 1, Gogolja Sq., Starobilsk, 92703, Ukraine
Email: bader@meta.ua*

***Бадер Антон Васильевич** – кандидат исторических наук, доцент
Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко
Адрес: 92703, Старобельск, пл. Гоголя, 1*